

انگلیس کارگردان انعقاد قرارداد ۱۹۰۷

چکیده:

سال ۲۰۰۷ یکصدمین سالگرد انعقاد قرارداد ۱۹۰۷ است که در آن، دو قدرت امپریالیستی انگلیس و روسیه به خود اجازه دادند با استفاده از فرصت ناشی از درگیری ایران در مبارزه ملی انقلاب مشروطه، کشوری باستانی را میان خود تقسیم کنند. با اینکه نقش انگلیس در تجزیه بسیاری از سرزمینها و انعقاد معاهده‌های خانمان‌برانداز برای اغلب آگاهان مسائل سیاسی و تاریخی آشکار است، شاید کارگردانی این کشور در ماجرای انعقاد قرارداد ۱۹۰۷ که مقدمه‌ای برای تجزیه ایران بود، برای برخی افراد مشخص نباشد. آنچه در این نوشتار بررسی می‌شود نقش انگلیس در طراحی، پیشنهاد و انعقاد قرارداد ۱۹۰۷ و در نهایت معرفی اسنادی در این زمینه است. قرارداد ۱۹۰۷ افزون بر ایران، افغانستان و تبت را نیز در برمی‌گرفت که پرداختن به موضوعهای آن مناطق در این مختصر نمی‌گنجد.

واژگان کلیدی: ایران، انگلیس، روسیه، قرارداد ۱۹۰۷، منطقه نفوذ.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

شما به اطراف خارج از تهران سفر کنید، جای آباد نخواهید یافت. سکنه ایران پاک فقیر و بینوا و بی‌خانمان شده‌اند. فکر کنید چرا؟ تمام اینها نتیجه سیاست غدار جابرانه و ظالمانه دولت انگلیس است. هیچ دولتی در قرن نوزدهم به این فکر نبود که تقسیم ایران را پیش بکشد و یا آن را به زور و جبر تصاحب کند. جنگ ایران و روس در اوایل قرن نوزدهم [به] تحریک دولت انگلیس بود که ده سال طول کشید.

جنگ دوم که دو سال طول کشید باز محرک دولت انگلیس بود که با معاهده ترکمانچای خاتمه یافت...

روس‌ها به هیچ وجه حاضر نمی‌شدند به تقسیم ایران رضایت دهند ولی اصرار انگلیسی‌ها از حد گذشت... (محمود، ص ۳۸۸).

مقدمه

قرارداد ۱۹۰۷ انگلیس و روسیه استقلال و تمامیت ارضی ایران را هدف قرار داده بود، هر چند بنا به توصیه کارشناسان سیاسی ترجیح داده شد تا با تأکید بر استقلال و تمامیت ارضی ایران (که جنبه تعارف داشت) ماهیت اصلی قرارداد پنهان بماند. روزنامه مورنینگ پست در همان زمان نوشت:

... ذکر حفظ استقلال و درستی ایران را هم در اول قرارداد حيله و تزوير می‌شمارند زیرا که در خود قرارداد در واقع تقسیم ایران شده^(۱)

اکنون پرسش اصلی مقاله این است که از طرفین قرارداد؛ یعنی روسیه و انگلیس، کدام یک پیشنهاددهنده و کارگردان اصلی بوده است؟ با اینکه نقش انگلیس در تجزیه بسیاری از سرزمینها و انعقاد معاهده‌های خانمان‌برانداز برای اغلب آگاهان مسائل سیاسی و تاریخی آشکار است، شاید کارگردانی

این کشور در ماجرای انعقاد قرارداد ۱۹۰۷ برای بسیاری از افراد مشخص نباشد؛ از این رو نگارنده در مقاله حاضر با بررسی اسناد و مدارک موجود به اثبات کارگردانی انگلیس در تنظیم قراردادی فوق‌العاده خطرناک (قرارداد ۱۹۰۷) می‌پردازد.

پیش از ورود به بحث اصلی، نگاهی به تاریخچه و اهداف انگلیس از انعقاد قرارداد ضروری است، آنگاه اسناد و شواهدی از کارگردانی انگلیس در این ماجرا بررسی و در نهایت هفت عنوان سند در این زمینه از بایگانی اسناد وزارت امور خارجه به پژوهشگران و علاقه‌مندان مباحث تاریخی و سیاسی معرفی می‌شود. نخست، سیاست کلی روس و انگلیس در ایران بررسی می‌شود؛ زیرا قرارداد ۱۹۰۷ در چهارچوب این سیاست شکل می‌گیرد.

سیاست روس و انگلیس در ایران

سیاست روس و انگلیس در ایران شباهتها و تفاوتهایی داشت. شباهت سیاست آنها در کوشش برای چیرگی روز افزون سیاسی - اقتصادی بر ایران و به دست آوردن امتیاز و تجزیه کشور بود، اما انگیزه و شیوه اجرای این سیاستها متفاوت بود.

انگیزه روسیه از پیشروی در ایران، دسترسی به آبهای آزاد خلیج فارس و سیاستی تهاجمی بود، در صورتی که انگیزه انگلیس از تجزیه افغانستان و بلوچستان از ایران، ایجاد مانع بر سر راه هندوستان و سیاستی تدافعی بود.

دکتر تقی نصر به دقت شباهت سیاست روس و انگلیس را در ایران بیان می‌کند:

*روس و انگلیس هر دو می‌گفتند که استقلال و تمامیت ایران را می‌خواهند
اما در حقیقت با این بیان هر طرف می‌خواست دست طرف مقابل را در تعرض به
ایران ببندد تا میدان برای تعرضات خودش باز بماند. این هر دو همسایه در یک*

امر موافق بودند و آن اینکه باید ایران ضعیف و فقیر باشد تا چاره‌ای جز اطاعت از دستوره‌های آنان برایش باقی نماند (همو، ص ۳۲۴).

تفاوت شیوه کار روس و انگلیس در آن بود که روسیه از قوای نظامی و انگلیس از حیله و تزویر استفاده می‌کرد، البته دو کشور در مواقع ضروری هر دو تاکتیک را به کار می‌بردند.

انگلستان مانند روسیه قسمتهایی از خاک ایران را گرفت و تسلط دولت ایران را بر قسمتهایی دیگر از سرزمینش متزلزل ساخت و سهم عمده‌ای از منابع ثروت و ممکنات ایران را به غارت برده... انگلستان در ایران توسل به تدبیر و تزویر، تفرقه‌پراکنی و تضعیف ایمان و نیروی اخلاقی ایرانیان را بر حملات نظامی ترجیح می‌داد (همان، ص ۳۲۵).

با آنکه پیامدهای هولناک به کارگیری سیاست تزویر و تضعیف اخلاق در یک ملت بر همگان آشکار است، انگلیس در مواقع ضروری از مداخله نظامی رویگردان نبود و بارها به اشغال نظامی و بمباران خارک، بوشهر و خرمشهر پرداخت. همچنین با افزایش تسلط بر خلیج فارس، «پروژه ایران‌زدایی» از خلیج فارس و تجزیه کرانه‌های جنوبی آن را از ایران آغاز کرد (فرهمنند، ص ۱۵۹).

انگلیس در تجزیه سرزمینهای ایرانی بسیار نقش داشت به گونه‌ای که افزون بر جدایی هرات، کابل و قندهار از ایران، بخشی از سیستان را نیز تجزیه و به افغانستان واگذار کرد. فردریک گلد اسمید، رئیس هیئت انگلیسی، نیز در ۱۲۸۰ق/۱۸۶۳م بخشی از سیستان را از ایران جدا کرد؛ پس از آن سرهنگ ماک ماهون و همراهان وی به بهانه حکمیت در اختلاف ایران و افغانستان بر سر آب هیرمند در ذیقعدۀ ۱۳۱۹/فوریه ۱۹۰۲،

به ایران فرستاده شدند و در ربیع‌الاول ۱۳۲۳ مأموریت خود را به نفع افغانستان و به ضرر ایران خاتمه دادند (نصر، ص ۳۵۰).

فریدون آدمیت دربارهٔ سیاست انگلیس در ایران می‌نویسد:

سیاست انگلیس با سیاست روس فرق اساسی نداشت و در تزویر و ریا نیرنگ و تقلب از او هم هنرمندتر بود همان رویهٔ متجاوزانهٔ نظامی روس را انگلیس در سرتاسر صفحات مشرق ایران و خلیج فارس تعقیب می‌کرد، در نهایت سیاست اقتصادی آن نیز استثمار و چپاولگری بود؛ در هر کاری که سرمایهٔ انگلیسی بکار افتاد کارش تقلب و حسابسازی بود؛ همیشه ایران را ناتوان و درمانده می‌خواست. هرگاه دولتی اصلاحگر چون دولت میرزا تقی‌خان با نقشهٔ ترقی ملی روی کار آمد در اعدام آن کوشید و عنصر خائن یا قلتشن دیوانی را تراشید و جانشین آن گردانید و همیشه علیه منافع و حقوق حاکمیت ایران در پی سازش و زد و بند سیاسی با روس بود، بلکه در کشمکش با روس می‌خواست ایران به حالت کشور پوشالی وجود داشته باشد اما مستقل و نیرومند و متمدن نباشد... حتی... کوشید مدرسه دارالفنون تعطیل گردد و استادان فرنگی آن را از ایران بیرون کنند. و همان مامور سیاسی در بر هم زدن نقشه راه آهنی که اروپا را به ایران متصل می‌گردانید نوشت: مصلحت انگلیس در «ویرانی و ناتوانی و فقر» ایران است و هیچ «تعهد اخلاقی» هم نداده که در تغییر آن وضع عمومی تلاش بکند... (همان، ص ۳۵۲).

اهداف انگلیس از پیگیری انعقاد قرارداد ۱۹۰۷

یکی از مهم‌ترین عواملی که انگلیس را به طراحی قرارداد ۱۹۰۷ واداشت، هراس از نفوذ روزافزون روسیه در ایران و پیگیری از تهدید احتمالی هندوستان از سوی این کشور از طریق خاک ایران بود. این نگرانی از میان بسیاری از گزارشها و نامه‌های مقامات انگلیسی آشکار است.

لرد کرزن، نایب‌السلطنه هندوستان، در سپتامبر ۱۸۹۹ گزارش جامعی درباره سیاست انگلیس در ایران و به ویژه در خلیج فارس تنظیم و در آن به خطر رقابت فرانسه و آلمان با انگلیس در خلیج فارس اشاره کرد و همچنین به منظور پیشگیری از گسترش خطر نفوذ روسیه در آسیای مرکزی، خواهان تقویت سیاست انگلیس در ایران و خلیج فارس شد.

لرد هامیلتون در پاسخ به گزارش لرد کرزن در نامه محرمانه‌ای در ژوئیه ۱۹۰۰ نوشت:

منظور عمده ما دفاع از امپراتوری هند و جلوگیری از خطر احتمالی است که ممکن است از راه بلوچستان و جنوب ایران پیش بیاید (وحید مازندرانی، ص ۱۴).

البته سرگور اوزلی، فرستاده انگلیس به دربار فتحعلی‌شاه، نیز سالها پیش در این زمینه ابراز نگرانی کرده و نوشته بود:

از اینکه هدف غایی ما حفظ متصرفاتمان در هندوستان می‌باشد، به عقیده صمیمی من بهتر این است که ایران را در حال ناتوانی و وحشیگری کنونی خود بگذاریم، نه اینکه سیاستی در جهت دیگر پیش گیریم (نصر، ص ۳۴۲).

از اواسط دوره ناصرالدین شاه به بعد، نفوذ انگلیس در ایران رو به کاهش و نفوذ روسیه رو به افزایش بود. انعقاد معاهده پاریس و تجزیه افغانستان از ایران (۱۸۵۷م)، لغو امتیاز تنباکو (۱۸۹۲م) و دریافت غرامت سنگین پانصد هزار لیره‌ای به بهانه لغو این امتیاز از دولت ایران از جمله دلایل دور شدن ایران از انگلیس است.

در همین زمان، نفوذ روسیه در ایران در حال گسترش بود به گونه‌ای که هامیلتون در ادامه نامه خود از این امر اظهار نگرانی می‌کند:

ما فقط به دریا می‌توانیم متکی باشیم و حال آنکه روسیه هر چه بیشتر در قسمت ارضی پیشرفت نموده، قدرت و نفوذ او هم زیادتر گردیده و اگر ما استقلال ایران را هدف عملیات خود قرار دهیم، باید در نظر داشته باشیم که روس هم اکنون تمام مرزهای این مملکت را مورد تهدید قرار داده و به واسطه امتیازات و انحصاراتی که در ایران به دست آورده قسمت مهم آن را کاملاً تحت نفوذ انحصاری خود دارد و ایالات شمالی ایران عملاً زیر تسلط کامل آنهاست و اگر روس قصد تصرف آن حدود را هم بنماید، ما کاری نمی‌توانیم بکنیم و اگر پیشنهاد شما درباره تقسیم ایران به دو منطقه نفوذ را هم به روس‌ها اطلاع بدهیم، آنها آن را به صورتی به شاه ایران خبر خواهند داد که ممکن است به ضرر ما تمام شود و شاه این طور خواهد فهمید که تقسیم سرزمین او به دو منطقه نفوذ هدف فعلی سیاست انگلیس است (وحید مازندرانی، ص ۱۵).

از گزارش ۵ نوامبر ۱۹۰۵ سفیر کبیر انگلیس در پترزبورگ به وزیر خارجه انگلیس، یکی دیگر از اهداف انگلیس از پیشنهاد طرح تقسیم ایران مشخص می‌شود که جلوگیری از استفاده ایران و ایرانیان از رقابت روسیه و انگلیس است:

... منظور ما از انعقاد قرارداد با روسیه درباره ایران رفع موجبات اصطکاک بین طرفین در ایران می‌باشد. چون این رقابت و اصطکاک ما در ایران همواره به نفع سیاستمداران ایرانی بوده و آنها همیشه خوشوقت بوده‌اند که روس و انگلیس را در ایران به جان هم بیاندازند (همان، ص ۱۹).

اهداف انگلیس را از پیشنهاد طرح تقسیم ایران و انعقاد قرارداد ۱۹۰۷ این گونه

می‌توان برشمرد:

۱. حفظ امنیت هندوستان؛

۲. نگرانی از نفوذ روزافزون روسیه در ایران و پیشگیری از تسلط همه‌جانبه روسیه بر ایران؛
۳. سیاست کلی انگلیس برای تضعیف و تجزیه ایران (با توجه به تجزیه افغانستان، سیستان و کرانه‌های جنوبی خلیج فارس در گذشته)؛
۴. به حداکثر رساندن منافع استعماری از راه کاهش هزینه رقابت با روسیه در ایران. در مقاله منتشره در روزنامه دیلی نیوز در همان سال انعقاد قرارداد، کمابیش به همه موارد بالا اشاره شده است:

... بنای این قرارداد وقتی شد که روس دولت بزرگی بود و ژاپن ما را از حمله روس ایمن نکرده بود و ایران به نظر طعمه می‌آمد که منتظر درنده‌ای بود و نفوذ ما در ایران در جنگ ترانسوال تقریباً از میان رفته بود و تعرفه جدید ایران سراپا نفع روس بود، تجارت ما را برانداخته بود. در همچو وقتی قرارداد با روس پلتیک عاقلانه بود و بدان نوع ممکن بود که هند را از حمله روس محفوظ بداریم و قسمتی از تجارت خود را در ایران برای خود نگه داریم...^(۲)

طرح تقسیم ایران

انگلیسی‌ها بسیار نگران اوضاع بودند و برای یافتن راه‌حلی چاره‌اندیشی می‌کردند؛ به این ترتیب طرح تقسیم ایران را در قالب قرارداد ۱۹۰۷ به روسیه پیشنهاد دادند. در کتاب ارزشمند تاریخ روابط سیاسی ایران و انگلیس بر کارگردانی انگلیس در ارائه طرح تقسیم ایران این چنین تاکید شده است:

... موضوع تقسیم ایران برای دولت روس بسیار شاق بود، حاضر نبودند تن در دهند، چه هیچ وقت دولت روس چنین نیتی نداشت. هرگز چنین فکری در

دماغ آنها پیدا نشده بود، این فکر فقط از طرف دولت انگلیس تعقیب می‌شد و فکر هم فکر خود دولت انگلیس بود (محمود، ص ۳۸۶).

در واقع سر هنری دروموند ولف، وزیر مختار انگلیس در تهران، را مبتکر طرح تقسیم ایران به دو منطقه شمالی و جنوبی برای پیشگیری از تصادم روسیه و انگلیس (سال ۱۸۸۷م) می‌دانند (وحید مازندرانی، ص ۸).

از زمان طرح پیشنهاد دروموند ولف تا زمان شکل‌گیری آن در قالب قرارداد ۱۹۰۷ بیست سال طول کشید؛ چرا که در این مدت هر دو کشور درگیریهایی خاص خود را داشتند و روابط آنها بافت و خیزهایی همراه بود؛ روسیه و انگلیس پیامدهای بین‌المللی طرح را بررسی کردند و در دو کشور مخالفت‌هایی (برای به دست آوردن منافع بیشتر) وجود داشت. البته روسیه بیشتر مخالفت می‌کرد؛ زیرا خود را در موقعیت برتر می‌دید و تصرف کامل ایران را دور نمی‌دانست. مخالفت روسیه به دلیل مسائل اخلاقی نبود و سیاست این کشور نسبت به ایران براساس وصیت‌نامه پتر کبیر بود که می‌گفت:

باید تدابیر گوناگون به کار برد که مملکت ایران روز به روز بی‌پول‌تر شود و تجارتش تنزل کند و به طور کلی همیشه باید در فکر تنزل این مملکت بود و چنان باید آنرا در حال احتضار نگهداشت که دولت روس هر وقت بخواهد بتواند بدون زحمت قادر بر هلاک و خفه کردن او باشد... لکن مصلحت نیست که قبل از فوت کامل و مرگ حتمی عثمانی، از جسد ایران بالمره قبض روح شود... (نصر، ص ۳۰۵).

انگلیسی‌ها برخلاف روس‌ها پیگیر رفع موانع انعقاد قرارداد بودند و پیش از سال ۱۹۰۱م مناطق موردنظر خود را دقیق شناسایی کرده بودند. آنها از سال ۱۹۰۱ تا ۱۹۰۵م چندین مأموریت شناسایی را در مناطق جنوبی ایران ترتیب دادند که مسافرت

ویگام به کرانه‌های خلیج فارس؛ مسافرت هنری ساویج لندور به سیستان و بلوچستان، کرمان، بیرجند و دشت لوت؛ سفر سر هنری ماک ماهون و همراهان وی به سیستان و مسافرت سر والتین چیروول به خوزستان و فارس برخی از این مأموریتها بود (محمود، ص ۳۷۵). همان‌گونه که اشاره شد، با وجود تکاپوی انگلیسی‌ها، روس‌ها چون دیر یا زود کل ایران را در چنگ خود می‌دیدند، به قرارداد تمایلی نشان نمی‌دادند. گزارش مورایف، وزیر امور خارجه روسیه، در سال ۱۹۰۰م این مطلب را تأیید می‌کند:

شمال ایران در هر حال در دست روس و یکباره دور از دسترس بیگانگان است و اگر رسماً حق انگلیس را به عمل و اقدام یک‌جانبه در جنوب تصدیق کنیم با توجه به اینکه هنوز خیلی مانده است تا در آنجا دارای نفوذ مطلق شود معنی این کار چنین خواهد بود که ما داوطلبانه سدی برای پیشرفتهای بعدی خود ایجاد کرده‌ایم؛ زیرا در آینده کاملاً ممکن است از حدود ولایات شمالی به آن سو فراتر رویم (نصر، ص ۳۱۰).

عملیاتی شدن قرارداد

سفیر کبیر انگلیس در اسلامبول در نامهٔ محرمانهٔ ۲۴ آوریل ۱۹۰۶ به سر ادوارد گری دربارهٔ اهداف آلمان در ایران هشدار داد و بر شتاب روسیه و انگلیس برای تنظیم قراردادی درخصوص ایران تأکید کرد. به دنبال این نامه در سپتامبر همان سال، وزارت خارجهٔ انگلیس به نیکلسن، سفیر انگلیس در پترزبورگ، مأموریت داد تا هر چه زودتر نظر ایزولسکی، وزیر خارجهٔ روسیه، را در این زمینه جویا شود. همچنین نیکلسن مأموریت یافت با شروع مذاکرها دربارهٔ افغانستان، برای انعقاد قرارداد روسیه و انگلیس درخصوص ایران اعلام آمادگی کند (وحید مازندرانی، ص ۱۶).

نیکلسن در همان ماه، موافقت ایزولسکی را با منطقه نفوذ پیشنهادی انگلیس؛ یعنی از بیرجند تا بندرعباس به وزارت امور خارجه انگلیس گزارش کرد. البته ایزولسکی گفته بود که باید نظر موافق امپراتور و دولتمردان روسیه را در این زمینه جلب کند و راه ارتباطی روسیه با خلیج فارس نباید قطع شود و یادآوری کرد که تمام قضیه سازش و قرارداد مربوط به ایران ناشی از سیاست انگلستان است، چون انگلیسی‌ها آن را به میان آورده‌اند (همان، ص ۱۷).

سخنرانی سر هنری کامبل بانرمن، نخست‌وزیر انگلیس، در مراسم افتتاحیه کنفرانس اتحادیه پارلمانی جهانی در لندن (ژوئیه ۱۹۰۶) که علیه وضعیت پارلمان روسیه موضع‌گیری کرد، سبب ایجاد وقفه در مذاکرات روسیه و انگلیس شد، اما پاره‌ای مسائل، روسیه را به پای میز مذاکره بازگرداند، مسائلی از قبیل؛ احتمال وقوع انقلاب در روسیه، تجدید پیمان دوستی انگلیس و ژاپن و از بین رفتن احتمال تسلط روسیه بر کل ایران پس از شکست از ژاپن با توجه به سخنان ایزولسکی در جمع دولتمردان روسیه که در اشاره به پشتهد انگلیس اظهار داشت:

چنین پیشنهادی تا چندی قبل البته جالب توجه نبود زیرا همه معتقد بودند که دیر یا زود تمام ایران تحت سلطه روس قرار میگرفت، ولی دیگر موجباتی که باعث ایجاد آن نظریه شده بود از بین رفته است (همان، ص ۴۴).

شکست روسیه از ژاپن، سبب شد که آن کشور از مواضع پیشین خود عقب‌نشینی کند و آماده مذاکره شود، البته برای تصمیم‌گیری نهایی به زمان و مطالعه بیشتر نیاز بود. انگلیسی‌ها همچنان بر انعقاد قرارداد پافشاری می‌کردند، اما تابستان ۱۹۰۶ به مذاکراتی

بدون نتیجه سپری شد و سر ادوارد گری، وزیر خارجه انگلیس، در سپتامبر ۱۹۰۶، نیکلسن را مأمور پیگیری مسئله کرد (محمود، ص ۳۷۴).

ایزولسکی، وزیر خارجه روسیه، از پافشاری وزارت امور خارجه انگلیس برای شتاب بخشیدن به انعقاد قرارداد به ستوه آمده بود و از عجله انگلیسی‌ها به نیکلسن شکایت کرد و نوشت:

عجله انگلیسی‌ها کار را خراب خواهد کرد بهتر است دولت انگلیس در انجام این امر قدری حوصله کند، زیرا تقسیم ایران به منطقه نفوذ بین دولتین، یک کار بس مشکلی است و بدین آسانی که انگلیسی‌ها تصور می‌کنند نیست. خوب است او (ایزولسکی) را بگذارند تا زمینه را حاضر کند (همان، ص ۳۸۵).

هارتویک، وزیر مختار روسیه در تهران، در اکتبر ۱۹۰۶ به سر اسپرینگ رایس، وزیر مختار انگلیس در تهران، گفت که دلیل درنگ روسیه برای امضای قرارداد، نگرانی از امکان افتادن ایران به دامن آلمان‌ها و ایجاد مزاحمت برای روسیه است (وحید مازندرانی، ص ۱۸).

سر ادوارد گری، با آگاهی از آرزوی دیرینه روسیه برای تسلط کامل بر تنگه داردافل، به ایزولسکی وعده داد که تنگه داردافل به روسیه واگذار خواهد شد؛ این پیشنهاد بسیار مؤثر بود و ایزولسکی را شادمان کرد. دولت انگلیس با دادن وعده‌ای واهی که هیچ‌گاه به آن عمل نکرد، دولت روسیه را پای میز مذاکره کشاند (محمود، ص ۴۳۵).

در جریان انعقاد قرارداد، مشکل دیگری نیز پیش آمد که عبارت بود از پافشاری انگلیس برای نوشتن عبارت «انگلیس منافع خاصی در خلیج فارس دارد» در مقدمه قرارداد و مخالفت روسیه با آن، که این مشکل نیز با عقب‌نشینی انگلیس حل شد. وزیر خارجه انگلیس در ۲۹ اوت ۱۹۰۷ به نیکلسن، سفیر کبیر انگلیس در پترزبورگ دستور

داد تا قرارداد را امضا کند و نیکلسن از سوی دولت انگلیس و ایزولسکی، وزیر خارجه روسیه در ۳۱ اوت ۱۹۰۷ قرارداد را در پترزبورگ امضا کردند (وحید مازندرانی، ص ۲۳).

حقیقتاً من در این سند مشاهده می‌کنم آنچه که شما خواسته‌اید به انگلستان داده‌اید. اما انگلستان چیزی در عوض به شما نداده است شما افغانستان را به آنها واگذار کرده‌اید، خلیج فارس را به آنها داده‌اید، نواحی جنوبی ایران را به انگلیس بخشیده‌اید. ممکن بود یک روزی ما از این نواحی خود را به دریای آزاد برسانیم. ما بی‌جهت به طرف استانبول متوجه شده‌ایم، برای تمام این واگذاری‌ها شما چیزی در عوض بدست نیاورده‌اید، اگر مقصود شما شمال ایران است، ما عملاً آنرا در دست داشتیم (محمود، ص ۴۲۰).

قرارداد در اوج گرفتاری ایرانیان در مبارزه‌های ملی انقلاب مشروطه به امضا رسید و در همان روز امضای قرارداد، میرزا علی اصغرخان اتابک، صدراعظم ایران، در مقابل مجلس شورای ملی ترور شد. پس از امضای قرارداد که پیامهای تبریک مقامهای روس و انگلیس از هر سو فرستاده می‌شد، گزارش سیاسی سر اسپرینگ رایس، وزیر مختار انگلیس در تهران، که از مخالفان امضای قرارداد بود، به لندن رسید که هشدار می‌داد:

گرفتاریهای او در تهران تازه شروع شده است، چون ایرانیان بعد از امضای قرارداد دیگر آن اعتقاد و اعتماد سابق را نسبت به انگلیس ندارند و معتقدند که انگلیس، ایران را به روس فروخته... (وحید مازندرانی، ص ۴۹).

گزارشهای بعدی رایس حاکی از قرار گرفتن انگلیس در نوک پیکان حمله مطبوعات ایرانی مانند حبل‌المتین بود (همان، ص ۵۰).

سلطان العلمای خراسانی، مدیر روزنامه روح‌القدس، که چندی بعد در جریان کودتای محمد علی‌شاه علیه مجلس شورای ملی، زیر شکنجه به شهادت رسید، در شماره ۲۱ محرم ۱۳۲۶ در اشاره به اوضاع آشفته ایران هم‌زمان با انعقاد قرارداد ۱۹۰۷ نوشت:

اگر منتظرید که دیگران برای شما کاری کنند، این خیالی است باطل و امری است محال، به عبارت سهل و ساده عرض کنم، وطن مقدس ما پامال قهر پوتیک انگلیس و روس شد و ابدأ کسی در فکر نیست، دولت مشغول تهیه اسباب ناریه برای محاربه با ملت؛ وزرا مشغول گرفتن... و پایمال کردن حقوق رعیت، نگهبان ما بجای آن که ما را از شر گرگان اجانب محافظت نماید خود حمله کرده در خیال تلف کردن ما است و باغبان ما عوض آنکه این شجره معدلت را آبیاری کند تا بری دهد و خودش هم ثمری برد، تیشه برگ و ریشه‌اش میزند (همو، ص ۸).

معرفی اسناد

درباره قرارداد ۱۹۰۷، هفت عنوان سند شامل سیزده برگ برای معرفی انتخاب شده است.

سند شماره (۱): این سند، ترجمه نامه وزیر امور خارجه انگلیس به وزیر مختار انگلیس در تهران در اول اکتبر ۱۹۰۶ است (کمابیش یک سال پیش از انعقاد قرارداد) که در آن به استعلام وزیر مختار ایران در لندن از (مذاکره‌های مربوط به) معاهده روس و انگلیس درباره ایران و چگونگی پاسخ به وزیر مختار ایران اشاره می‌کند. (۳)

سند شماره (۲): در این سند، نامه سر اسپرینگ رایس، وزیر مختار انگلیس در تهران، درباره ابلاغ متن فرانسوی و ترجمه فارسی قرارداد به سعدالدوله، وزیر امور خارجه ایران، در ۱۵ شعبان ۱۳۲۵/۲۴ سپتامبر ۱۹۰۷ آمده است. (۴)

سند شماره (۳): مفاد قرارداد ۱۹۰۷ در پنج صفحه است. (۵)

سند شماره (۴): این سند، گزارش ۵ ربیع‌الثانی ۱۳۲۴ از اسلامبول است که وزیر مختار ایران در اسلامبول به صحبت‌های صدراعظم عثمانی در زمینه قرارداد ۱۹۰۷ اشاره می‌کند و با مفاد آن کارگردانی انگلیس در انعقاد این قرارداد اثبات می‌شود:

... این روزها از جاهای خیلی موثق به من [یعنی صدر اعظم عثمانی] خبر رسیده که دولت روس و انگلیس می‌خواهند دایره نفوذ خود را در ایران معین نموده، کار ایران را یک طرفی نمایند و اگرچه تا به حال چندین مرتبه دولت انگلیس این تکلیف را به دولت روس کرده بود، ولی دولت روس تعیین شرایط پیش آورده بود که دولت انگلیس از قبول آن امتناع می‌ورزید... (۶).

سند شماره (۵): این سند گزارش سفارت ایران در لندن از نشست مجلس لردها در زمینه قرارداد ۱۹۰۷ در ۱۱ فوریه ۱۹۰۸، در سه برگ است. در این سند به انتقاد لرد کرزن از وسعت منطقه زیر نفوذ روسیه پرداخته شده و به موضع روسیه نیز اشاره شده است؛ مبنی بر اینکه: روس پایش را زمین گذاشته، محفت اگر غیر از این باشد معاهده نخواهم بست... (۷) این امر بیانگر پافشاری و نقش انگلیس در انعقاد این معاهده است.

سند شماره (۶): موضوع این سند گزارش نمرة ۴۸۳ به تاریخ اول ربیع‌الثانی ۱۳۳۶ سفارت ایران در پاریس است. این گزارش که توافق روس و انگلیس را یازده سال پس از تنظیم قرارداد نشان می‌دهد به معامله انگلیسی‌ها با روس‌ها در ۱۹۱۵م اشاره می‌کند که انگلیس در قبال واگذاری امتیازهایی به روسیه در اسلامبول، کل منطقه بی‌طرف را به منطقه نفوذ خود در جنوب ایران می‌افزاید: ... در مقابل قرارداد راجع به اسلامبول دولت روس در ۱۹۱۵ منطقه بیطرف را به انگلیس واگذار نمود... (۸).

سند شماره (۷): رونوشت نامه تروتسکی، وزیر امور خارجه روسیه، در ژانویه ۱۹۱۸ به وزارت امور خارجه ایران موضوع این سند است. در این نامه قرارداد ۱۹۰۷ لغو شده است:

موافق نص صریح اصول سیاست بین‌المللی که در کنگره ثانی تمام
 کمیسرهای ممالک روسیه در ۲۶ اکتبر ۱۹۱۷ مقرر شده است، شورای
 کمیسرهای ملت روس اعلام می‌دارند که معاهده فوق‌الذکر نظر به اینکه بر علیه
 آزادی و استقلال ملت ایران بین دولتین روس و انگلیس بسته شده بود به کلی
 ملغی و تمام معاهدات سابق و لایق آن نیز که تا هر درجه حیات ملت و آزادی و
 استقلال ایران را محدود می‌نماید از درجه اعتبار ساقط خواهد بود...^(۹).

British Legation,
Tehran.

۱۹۰۶
ترجمه رساله وزیر امور خارجه آذربایجان در خصوص تعلیم علوم غربی که در
وزارت معارف ایران بجا آورده شده است

وزیر معارف ایران بجا آورده است که در جواب سئوال که در رساله مذکور
در خصوص تعلیم علوم غربی در ایران

در خصوص تعلیم علوم غربی در ایران
در جواب سئوال که در رساله مذکور
در خصوص تعلیم علوم غربی در ایران

در جواب سئوال که در رساله مذکور
در خصوص تعلیم علوم غربی در ایران
در جواب سئوال که در رساله مذکور

در جواب سئوال که در رساله مذکور
در خصوص تعلیم علوم غربی در ایران
در جواب سئوال که در رساله مذکور

در جواب سئوال که در رساله مذکور
در خصوص تعلیم علوم غربی در ایران
در جواب سئوال که در رساله مذکور

در جواب سئوال که در رساله مذکور
در خصوص تعلیم علوم غربی در ایران
در جواب سئوال که در رساله مذکور

برگردان سند شماره ۱

[نشان انگلیس]

British Legation Tehran

ترجمه مراسله وزیر امور خارجه انگلیس به وزیرمختار انگلیس مقیم طهران غره اکتبر ۱۹۰۶
 وزیر مختار ایران برحسب دستورالعمل دولت خود امروز از من سوال کردند که آیا حقیقت
 دارد که فیما بین دولتین انگلیس و روس درخصوص مسائل آسیا معاهده [ای] بسته شده است یا
 خیر و آیا درخصوص ایران فصلی در آن مندرج است یا نه [؟] جواب دادم که چنین معاهده [ای]
 نشده. در جواب بعضی سئوالات دیگر، که آیا نزدیک است که چنین عهدی بسته شود، یا اینکه
 خیال چنین معاهده [ای] شده [؟] اظهار داشتم که نظر به وضع حالیه ایران در باب تلگرافات و
 استقراض و سایر اتفاقات با دولت روس مذاکره به میان آمده است و چاره [ای] جز این کار که
 مانع اختلافات فیما بین گردد نداشته‌ایم، ولی ابدأ مذاکره [ای] نکرده‌ایم که به هیچ وجه مخل
 استقلال یا انتکریته* ایران باشد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 پرتال جامع علوم انسانی

* انتکریته = تمامیت ارضی

سند شماره ۲: ۹۹-۱۲-۲۱-۳۲۵ ا ق

۱۹۰۷
۲۲ سپتامبر
۱۳۲۵

بابت نقل و حرکت کشتیهای جنگی در دریای خزر

Légation Britannique
Téhéran.

24 Septembre. 1907.

Monsieur le Ministre,

Conformément aux instructions que j'ai reçues de mon Gouvernement, j'ai l'honneur de vous transmettre, ci-joint, le texte de l'Arrangement du 18/31 Août, 1907, intervenu entre La Grande-Bretagne et la Russie, en tant que cet Arrangement a trait à des matières pouvant intéresser le Gouvernement Persan.

بابت کشتیهای جنگی در دریای خزر

در صورتیکه این کشتیها در دریای خزر

۱۹۰۷
۳۱ اوت
۱۸

Pour faciliter la lecture de ce document j'ai annexé au texte français une traduction persane non-garantie de l'Arrangement.

تفاهات در این کشتیها در دریای خزر

بابت کشتیهای جنگی در دریای خزر

Afin d'éviter tout malentendu, je crois devoir ajouter qu'il est bien entendu que c'est le texte français qui fait foi.

بابت کشتیهای جنگی در دریای خزر

Le texte de l'Arrangement sera officiellement communiqué aux Grandes Puissances, et la publication en aura lieu dans le plus bref délai.

بابت کشتیهای جنگی در دریای خزر

Veuillez agréer, Monsieur le Ministre, l'assurance de ma très haute considération.

بابت کشتیهای جنگی در دریای خزر

Cecil Spring Rice

Son Excellence,
Sad-us-Douleh,
Ministre des Affaires Étrangères.

برگردان سند شماره ۲

۲۴ سپتامبر ۱۹۰۷ / ۱۵ شعبان ۱۳۲۵

جناب مستطاب اجل اکرم افخم را با کمال احترام تصدیق [افزا] می‌گردد.

به موجب دستورالعملی که از دولت متبوعه دوستدار رسیده، شرف دارم که صورت ترتیب منعقدہ فیما بین دولتین انگلیس و روس، مورخه (۱۸) ۳۱ اوت ۱۹۰۷ را تا اندازه [ای] که راجع به دولت علیه ایران است لفاً ایفا دارم. محض تسهیل قرائت نوشته مزبور، ترجمه غیر مستنده آن را به نسخه فرانسه الحاق داشت.

محض احتراز از هرگونه اشتباه نیز باید اظهار دارم که مسلم است نسخه فرانسه سندیت خواهد داشت.

صورت این قرارداد رسماً به دول معظمه ایفا خواهد شد و به زودی نیز انتشار خواهد یافت. در این موقع احترامات فایقه را تجدید می‌نماید.

[امضا]

Cecil Spring Ride

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

سند شماره ۳: ۱۰۰-۱۲-۲۱-۳۲۵ ا ق

قرارداد و باب ایران

Les Gouvernements de la Grande Bretagne et de Russie, s'étant mutuellement engagés à respecter l'intégrité et l'indépendance de la Perse et désirant sincèrement la préservation de l'ordre dans toute l'étendue de ce pays et son développement pacifique, aussi bien que l'établissement permanent d'avantages égaux pour le commerce et l'industrie de toutes les autres nations;

Considérant que chacun d'eux a, pour des raisons d'ordre géographique et économique, un intérêt spécial au maintien de la paix et de l'ordre dans certaines provinces de la Perse contiguës ou voisines à la frontière Russe, d'une part, et aux frontières de l'Afghanistan et du Beloudjistan, de l'autre; et étant désireux d'éviter tout motif de conflit entre leurs intérêts respectifs dans les Provinces Persanes dont il a été fait mention plus haut;

Se sont mis d'accord sur les termes suivants:

I.

La Grande Bretagne s'engage à ne pas rechercher pour elle-même et à ne pas appuyer et favoriser de sujets Britanniques, aussi bien qu'en faveur de sujets de Puissances tierces, de Concessions quelconques de

نظر به اینکه همین بعضی از روس مشاهده کرده اند که بعضی از استانها را

مراعات نمایند و بعضی از همینها بر حفظ نظم در تمام معانی این حکومت و

سعی ایران باشند و اینها را برای تمام امور ایران و همچنین کارهای

و سایر امور در نظر دارند و چون بزرگترین این امور در حفظ

ترتیب و نظم است و اولاً و اولی (شوقی) مهمان مهمانی در حفظ

بعضی ایالت است و تصور می‌شود که اینها را برای تمام امور ایران و

در بعضی استانها و در بعضی برای تمام امور ایران و همچنین کارهای

نظیر مصالح خودش در این است و اینها را برای تمام امور ایران و

فصل اول در این باب

فصل اول

دولت که می‌تواند شود که در بعضی از استانها و در بعضی برای تمام

وزیر و خارج فقط از سرحد ایران نمی‌گذرد و روس در بعضی استانها را

تقاضای سینه برای خود می‌کند و بعضی از اینها را برای تمام امور ایران و

ادامه سند شماره ۳: ۱۰۱-۱۲-۲۱-۳۲۵ اق

... la guerre, de télégraphes, de P. & O., de transport, d'assurance, &c., au delà d'une ligne allant de Kasri-Chirin par Ispahan, Tezd, Khakh, et aboutissant à un point sur la frontière Persane à l'intersection des frontières Russe et Afgane, et à ne pas s'opposer, directement ou indirectement, à des demandes de parcelles Concessions dans cette région soutenues par le Gouvernement Russe. Il est bien entendu que les localités mentionnées ci-dessus se trouvent dans la région où la Grande Bretagne s'engage à ne pas rechercher les susdites concessions.

II. La Russie de son côté s'engage à ne pas rechercher pour elle-même et à ne pas appuyer en faveur de sujets russes, aussi bien qu'en faveur de sujets de Puissances tierces, de concessions quelconques de nature politique ou commerciale, telles que les concessions de chemin de fer, de banques, de télégraphes, de routes, de transport, d'assurance etc, au delà d'une ligne allant de la frontière Afgane par Gazik, Birdjani, Kerman, et aboutissant à Bender Abbas, et à ne pas s'opposer, directement ou indirectement, à des demandes de parcelles concessions dans cette région soutenues par le Gouvernement Britannique. Il est bien entendu que les localités mentionnées ci-dessus se trouvent dans la région où la Russie s'engage à ne pas rechercher les susdites concessions.

در حد تعیین شده مسکو است از جنبه تجاری که قیود است

راهها تا این وسیله راهها با هم و همکاران آنها در حد تعیین شده

دیگر بر سایر زمینهاست این قسمت است که همان است

بی هیچ وسیله در آنجا که دولت روس اقدام نمائند

ایجادات در آنجا در حد تعیین شده است

که در حد تعیین شده است که در آنجا است

ایجادات در حد تعیین شده است
فصل دوم

دولت روس اقدام نمائند که در حد تعیین شده است

از راه مخابرات بر سر راه در حد تعیین شده است

با یکدیگر با هیچ وسیله در حد تعیین شده است

مسکو یا مازندران یا سایر ایالتها را در حد تعیین شده است

دیگر و همکاران آنها در حد تعیین شده است

که در حد تعیین شده است که در آنجا است

این قسمتی است در حد تعیین شده است

که در حد تعیین شده است که در آنجا است
فصل سوم

ادامه سند شماره ۳: ۱۰۲-۱۲-۲۱-۳۲۵اق

نصرت

دولت روس ستمد شو که بران ستمد است بفرستد

و غیر شده باشد همچون استیاری که بر فخر نصرت در ایران

و غیر فخرین خط طه کرده و نصرت اول و دوم و دهم بود

کنند دولت نصرت نیز همین خود است استیاری در ایران

دولت در میان خود ایران و دهم ستمد است تمام چهار

بر جوده خانه در دره خود کرده و نصرت اول و دوم هم به حال خود دارد

خواهند بود

نصرت چهارم

تمام است در عیادت تمام کلمات ایران است

فارس و صبح فارس نیز عیار آنه و غیرت در صحنه ایران و ایران

دولت ایران است نصرت روس تاریخ نصرت ایران در از آن خود

برای عیان نصرت و کلمات آن بر در از آن خود نیز تمام است

کلمات ایران و فارس و صبح فارس و صبح فارس است نصرت

برای عیان در در ایران و صبح فارس و صبح فارس است نصرت

III.

Le Grand Duc... Article I ou II.

IV.

Il est entendu que les revenus de... Article I ou II.

IV.

Il est entendu que les revenus de... Article I ou II.

IV.

Il est entendu que les revenus de... Article I ou II.

ادامه سند شماره ۳: ۱۰۳-۱۲-۲۱-۳۲۵ ا ق

et télégraphes seront affectés comme par le passé au service des emprunts conclus par le Gouvernement du Schah à la Banque Impériale de Perse jusqu'à la date de la signature du présent Arrangement.

V.

En cas d'irrégularités dans l'amortissement ou le paiement des intérêts des emprunts Persans conclus à la Banque d'Escompte et de Prêts de Perse et à la Banque Impériale de Perse jusqu'à la date de la signature du présent Arrangement, et si la nécessité se présente pour la Russie d'instituer un contrôle sur les sources de revenus garantissant le service régulier des emprunts conclus à la première des dites Banques et situées dans la région mentionnée dans l'Article II du présent Arrangement, ou pour la Grande-Bretagne d'instituer un contrôle sur des sources de revenus garantissant le service régulier des emprunts conclus à la seconde des dites Banques et situées dans la région mentionnée dans l'Article I du présent Arrangement, les Gouvernements Anglais et Russe s'engagent à entrer préalablement dans un échange d'idées amical en vue de déterminer d'un commun accord les mesures de contrôle en question et d'éviter toute ingérence qui ne serait pas conforme aux principes

برای ادا قرض دولت ایران از بانک پارس و بانک روسیه
این قرارداد و سایر اسناد مربوطه است که سابقاً در قرارداد
نصیر عم
در صورت عدم تسلیم ادا و وجه این قرضت سابق قرض
ایران از بانک پارس و بانک روسیه
و در صورتیکه برای دولت پارس لازم شود و مجال
برای تسلیم قرض از بانک پارس و روسیه
در صورتیکه در صورتیکه این قرارداد و سایر اسناد
و نیز در صورتیکه برای دولت پارس لازم شود در
عاید آن در باره تسلیم قرض از بانک
درین شده و مجال فرود در صورتیکه در
این قرارداد و سایر اسناد و سایر اسناد

ادامه سند شماره ۳: ۱۰۴-۱۲-۲۱-۳۲۵-۳۱ق

تجدید شد که قبلاً در تاریخ ۱۲/۲۱/۱۰۴۰۴

servant de base au présent Arrangement.

تنفیاً قرار اقدام به برقراری این کنترل را به

La présente Convention sera ratifiée et les ratifications en seront échangées à Saint-Petersbourg aussitôt que faire se pourra.

وزارتام در خلد آنکه بر حذف حمل و باران

En foi de quoi les Plénipotentiaires respectifs ont signé la présente Convention et y ont apposé leurs cachets.

حاکم است چهارم

Fait à Saint-Petersbourg, en double expédition, le 18 (31) Août, 1907.

۱۹۰۷

(L.S.) A. Nicolson.

در دست بطرز تاریخ نشان انجام رسید ۳۱ اوت ۱۸

(L.S.) Iswolsky.

هف نیکلسن

ایزولسکی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

برگردان سند شماره ۳

قرارداد در باب ایران

نظر به اینکه دولتین انگلیس و روس متفقاً متعهدند که انترکریته و استقلال ایران را مراعات نمایند و محض آنکه صمیماً مایل به حفظ نظم در تمام نقاط این مملکت و ترقی صلح‌آمیز آن می‌باشند و مایلند که برای تمام سایر ملل بالسویه حقوق تجارتی و صنعتی همیشه برقرار بوده باشد و چون هریک از دولتین مذکورترین به ملاحظه ترتیب جغرافیایی و اکونومی (ثروتی) اهتمام مخصوصی در حفظ امنیت و نظم بعضی ایالات متصله و یا مجاوره ایران به سرحد روس از یک طرف و به سرحد افغانستان و بلوچستان از طرفی دیگر دارند، برای احتراز از هرگونه علل و اسباب حدوث اختلافی نسبت به مصالح خودشان در ایالات سابق‌الذکر ایران به موجب مدلول فصول ذیل با یکدیگر اتفاق نمودند.

فصل اول

دولت انگلیس متعهد می‌شود که در آن طرف خطی که از قصر شیرین از راه اصفهان و یزد و خاخ به نقطه [ای] از سرحد ایران منتهی و سرحد روس و افغانستان را تقاطع می‌نماید برای خود یا کمک به رعایای خود یا معاونت به اتباع دول دیگر درصدد تحصیل هیچ‌گونه امتیاز پلنتیکی یا تجارتی از قبیل امتیازات راههای آهن و سایر راهها و بانکها و تلگرافها و حمل و نقل و بیمه و غیره برنیاید و نیز دولت انگلیس متعهد است که وجهاً من‌الوجه به هیچ وسیله در اوقاتی که دولت روس به مقام معاونت به مطالبه این قبیل امتیازات در نواحی مزبوره بر می‌آید، ابدأ ضدیت ننماید و مسلم است که اماکن مذکوره در فوق جزو نواحی است که در آنها دولت انگلیس متعهد است که در مقام تحصیل امتیازات مذکوره فوق برنیاید.

فصل دوم

دولت روس هم متعهد است که در آن طرف خطی که از سرحد افغانستان از راه قازینگ و بیرجند و کرمان رفته به بندرعباس منتهی می‌شود، برای خود یا کمک به اتباع خود و یا معاونت به رعایای دول دیگر درصدد تحصیل هیچ‌گونه امتیازات پلتیکی یا تجارتي از قبیل امتیازات راههای آهن و سایر راهها و بانکها و تلگرافها و حمل و نقل و بیمه و غیره برنیاید و نیز دولت روس متعهد است که وجهاً من‌الوجه، به هیچ وسیله در اوقاتی که دولت انگلیس در مقام کمک به مطالبه این قبیل امتیازات در نواحی مزبوره بر می‌آید، ضدیت ننماید و مسلم است که اماکن مذکوره در فوق جزو نواحی است که در آنها دولت روس متعهد است که در مقام تحصیل امتیازات مذکوره فوق برنیاید.

فصل سیم

دولت روس متعهد می‌شود که بدون این که قبلاً با دولت انگلیس مشاوره و تفهیمی شده باشد، به هیچ گونه امتیازی که به رعایای انگلیس در نواحی ایران واقعه فیما بین خطوط مذکوره در فصل اول و دوم داده شود ضدیتی نکند. دولت انگلیس نیز به همین نحو در باب امتیازاتی که به رعایای روس در همان نواحی ایران داده می‌شود متعهد است. تمام امتیازات موجوده حالیه در نواحی مذکوره در فصل اول و دویم هم به حال خود برقرار خواهند بود.

فصل چهارم

مسلم است که عایدات تمام گمرکات ایران به استثنای گمرکات فارس و خلیج فارس، یعنی عایداتی که به ضمانت وجه اصل و منافع قروض دولت ایران از بانک استقراضی روس تا تاریخ امضای این قرارداد حالیه داده شده، برای همان منظور کما فی‌السابق برقرار خواهند بود.

نیز مسلم است که عایدات گمرکات ایران در فارس و خلیج فارس و همچنین عایدات عمل صید ماهی سواحل ایران در دریای خزر و همچنین عایدات پست و تلگراف، برای ادای قروض دولت ایران از بانک شاهنشاهی که تا تاریخ امضای این قرارداد حالیه داده شده است کما فی السابق برقرار خواهد بود.

فصل پنجم

در صورت عدم ترتیب ادای وجه اصل یا پرداخت منافع قروض ایران از بانک استقراضی و بانک شاهنشاهی تا تاریخ امضای این قرارداد و در صورتیکه برای دولت روس لازم شود در محال عایداتی که برای مرتب رسیدن قروض از بانک استقراضی رهن شده و آن محال در نواحی مذکوره در فصل دوم این قرارداد واقعند کنترلی بگذارد و نیز در صورتیکه برای دولت انگلیس لازم شود در محال عایداتی که برای مرتب رسیدن قروض از بانک شاهنشاهی رهن شده و محال مزبوره در نواحی مذکوره در فصل اول این قرارداد واقعند کنترلی بگذارد، دولتین انگلیس و روس متعهد هستند که قبلاً دوستانه با یکدیگر مشورت نموده، متفقاً قرار اقدام به برقراری این کنترل را بدهند و از تمام مداخلاتی که برخلاف اصول و اساس این قرارداد حالیه است احتراز جویند.

در سنت پترزبورغ نسخه‌ای به انجام رسید (۱۸) ۳۱ اوت ۱۹۰۷ امضا نیکلسن، امضا ایزولسکی

برگردان سند شماره ۴

نمره ۷۲

۵ ربیع الثانی ۱۳۲۴

امروز در ضمن صحبت صدراعظم گفت: میدانید که چقدر شما را دوست داشته و به دولت ایران و تبعه محبت صمیمی دارم و این مطلب را فقط از راه خیرخواهی میگویم. این روزها از جاهای خیلی موثق به من خبر رسیده که دولت روس و انگلیس میخواهند دائره نفوذ خود را در ایران معین نموده، کار ایران را یک طرفی نمایند و اگرچه تا به حال چندین مرتبه دولت انگلیس این تکلیف را به دولت روس کرده بود ولی دولت روس بعضی شرایط پیش آورده بود که دولت انگلیس از قبول آن امتناع می‌ورزید. عمده‌ترین آنها این بود که دولت روس می‌گفت که در قسمت شمالی ایران هر اقدامی نمایند، دولت انگلیس حرفی نداشته باشد و همین قسم دولت روس به اقدامات دولت انگلیس در قسمت جنوبی کار نداشته بی‌طرف باشد. ولی در خلیج فارس بندری به روسها داده شود که دولت روس راه‌آهن خود را از راه خراسان و سیستان به آنجا برساند و در آنجا کشتی داشته باشد. چون دولت انگلیس این تکلیف را قبول نمی‌کرد، این بود که تقسیم دایره نفوذ دولتین در ایران به تأخیر افتاده بود ولی از آنجایی که به واسطه شکستی که این آخر از ژاپونها خورده، دولت روس به کلی مأیوس شده که با انگلیس بتواند طرف شود، این است که حالا دولت روس تکلیف می‌کند که با انگلیس این کار را تمام بکند و از داشتن بندری در خلیج فارس صرف‌نظر نماید ولی در مقابل چند تکلیف دیگر به دولت انگلیس نموده است و نمیدانم امتیازی که در مقابلش آنها به دولت انگلیس میدهد چیست [؟] ولی این مطلبی را که گفتم تا اینجایش صحیح و مسلم است و به وقوع آن یقین دارم و اگرچه خود صدراعظم چیزی نگفت، اما چنین دانستم که این اظهارات آنها از قرار راپورتهای سفرای لندن و پترزبورگ

عثمانی است. چون استحضار خاطر مبارک اولیاء دولت جاوید آیت لازم بود، به عرض این مسئله مصدع و جسارت ورزید.

حاشیه صفحه سمت چپ سند بالای صفحه: امضا ۹۰۷ . ۲۴ ربیع‌الثانی ۱۳۲۴

حاشیه صفحه سمت چپ سند پایین صفحه: ورود به کابینه وزارتخانه به تاریخ ۲۴ شهر

ربیع‌الثانی سنه ۱۳۲۴ نمره ۱۴۹۰

پشت سند: مهر بیضی شکل پرنس ارفع الدوله

سند شماره ۵: ۲-۱۱-۲۱-۱۳۲۵ اق

مخارت سینه

شده

مجلس رده با جناب ژنرال دردرس انگلیس (۱۱ فوریه ۱۹۰۸)

حاجب رده گردان :

(رده گردان) برادران گلمه مرز (رده گرد) دروز (رده فیتس روریس) که منفرجه بود و بحال
 اشتهار به باره نوشتجات مرز در اول کلمه نوشتجات بود و منفرجه بعد از آن تا معلوم نیست چه نوشتجات است
 معتقد (رده گرد) دین بود که بنایان در دین که تر در سینه در آن بودم ظاهر اخطی را بعد از در در اس
 و انگلیس یعنی مرز که نافرست ، اظهارات عالی هم این را بلی که با هم تمام ما پورته را
 راجع به اینجانبه بریکه در نظر است خوش نویسم و یقین دارم هرگاه در پورته شود منفرست
 در این منفرگنده دیده منفر که بلی از دیگر منفر همیشه جواب عده که در است بر اوقات
 ما در در این بود که نام ژنرال دردرس با ملاحظه نمود و حق منفر که بکینه که اینتر که در دستر گذار
 که هیچ در کردی باشد دین حرف بفریکه حرفات صحیح است و ما که منفر اینم با هم منفر
 و حیل در است مذاکره اینتر که در اول است نویسم این حرف را قبیل اینم در خط باطلان

اینکه نتیجه اشتراد در وجودی در روابط بین ما در دست دیگر سطر ختم بود و من را ششم دفعه است تا به درم اینم غور
مکن ایستگم بعد باید مکن است در این وزارت ما مساعده با فرستاده سینه در این نزدیلا ختم را به فرستاده که در

در روزی
در روزی
در روزی

در دفع ایستگم بگویند که به طاعت در جزئیات با برنگا گینه در تمام در در دو سطر ختم که به سبب بیوردی
در روابط ما با دولت است در باب ایستگم یکی از ایستگ است زیرا که در طرف دیگر فرستاده بود که در ضمن

در روز دوسم غی زیا در روزی است همه مدتها که در دست خود طرفی بود و صفات ایستگم در طرفی
در مجال در در که این در روزی در این معنی تا به رسا انگیزش معنی باشد با میخاب از طرف دولت ما

که به یک نکته کن یافته در وزارت خارجه گفت که تا که تا در این معنی اما طهران جز در روزی در رسا
بسیار که در دست باشد ما زمین که ایستگم گفت که فرستاده این تمام ما به توانم است این فرستاده به

در چه قسم در دست است که ایستگم در در دست است بخوانم پرسم که کی ایستگم در این معنی در دست در دست
زیسته بود با هر طرفی زمین که ایستگم بگویند: " در دفع با بر طرفی نیز در دست در در دست در دست

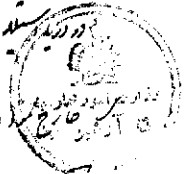
توانم بود " یافته در وزارت خارجه گفت که ایستگم بود که به هر طرفی تا که تا بر سر در دست ایستگم در دست
آیا تا ما را که این فرستاده زمین در دست در دست در دست در دست در دست در دست در دست در دست

در دست

در دست که این معنی بود تا که تا در دست در دست در دست در دست در دست در دست در دست
ایستگم است در دست در دست (مخاطب بگویم که اینم در وقت فرستاده صحیح بنشیند در دست در دست
فرستاده در دست در دست در دست در دست در دست در دست در دست در دست در دست در دست
در دست ایستگم ما که تا ایستگم در دست در دست در دست در دست در دست در دست در دست

ادامه سند شماره ۵: ۱۱-۲۱-۱۱-۲۱-۱۳۲۵ق

روی سیم هر روز دایره مذکور به ولایت با طرف - به موجب بیانم برداشته که در ایالت نواز در ک
 در حال دارن و حکایت بر در ایالت نواز انگلیس در جنوب ذکر کرد در تمام جنوب نواز انگلیس
 در دایره سیله داشت و در نواز نواز در دایره در ایالت نواز داشتیم و در تمام به جهت توان ذکر نواز
 در دایره سیله داشتیم

در تمام نواز نواز در دایره در ایالت نواز داشتیم

در باب صلح فارس (در کورده) اعطاء خوشتر نواز در ایالت نواز در دایره سیله در دایره سیله
 روس بر در ایالت نواز نواز در دایره در ایالت نواز داشتیم و در تمام به جهت توان ذکر نواز

نصفه

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 پرتال جامع علوم انسانی

برگردان سند شماره ۵

نمره ۱۲

سفارت سنیه لندن

ترجمه مذاکرات مجلس لردها در باب قرارداد روس و انگلیس (۱۱ فوریه ۱۹۰۸)

جواب لرد کورزن:

(لرد کورزن) بدو آگله نمود از (لرد کرو) و از (لرد فیتس موریس) که محض اینکه او را به اشکال اندازند، اشاره به پاره [ای] نوشتجات نمودند که اولاً آن نوشتجات را حاضر نموده بودند و ثانیاً معلوم نیست چه نوشتجاتی است. مقصود (لرد کرد) این بود که بنمایاند که وقتی که من در هندوستان بودم، ظاهراً خطی را برای حد دایره روس و انگلیس معین نمودم که منافی است با اظهارات حالیه من. این را به کلی منکر هستم. تمام راپورتهای دولت هند را راجع به ایران به قدری که در نظرم هست خود من مینوشتم و یقین دارم هرگاه راپورتی را که محل اشاره است در اینجا حاضر کنند دیده خواهد شد که به کلی اثر دیگری خواهد بخشید.

جواب عمده که دولت به ایرادات ما داد این بود که تمام قرارداد را باید ملاحظه نمود و حتی حاضرند بگویند که این قرارداد بهتر از این است که هیچ قراردادی نباشد. این حرف به قدری که حرف است، صحیح است. ولی ما که نمیدانیم با چه شجاعت و چطور دولت مذاکره این قرارداد را نموده است، نمی‌توانیم این حرف را قبول نماییم که فقط به اطمینان اینکه نتیجه این قرارداد بهبودی در روابط بین ما و دولت دیگر معظمی خواهد بود راضی باشیم. واضح است تا چه درجه این عذر ممکن است بسط یابد. ممکن است در آتیه وزرای ما معاهده‌ای با فرانسه ببندند و چانلز آیلاندز (بعضی جزایر کوچک که در دریای مانس واقع است) را به فرانسه واگذارند و در دفاع اینکار بگویند که به نکات و جزئیات نباید نگاه کنید و باید تمام قرارداد را ملاحظه نمود که اسباب بهبودی روابط ما با فرانسه است. در باب ایران یکی از ایرادات بزرگی

که از طرف ما گرفته شد این بود که در تعیین دایره روس خیلی زیاده‌روی شده است. استدلالاتی که دولت نمود طوری بودند که حقانیت این کار را مدلل نماید و احتمال دارد که این دایره در آتیه برای منافع تجارته انگلیس مضر باشد. به این مطالب از طرف دولت جوابی داده نشد، مگر به یک نکته آن. نماینده وزارت خارجه به ما گفت که راه تجارته از خانقین الی طهران جزو دایره روس شد، برای اینکه روس پایش را زمین گذاشته گفت اگر غیر از این باشد معاهده نخواهم بست. این خود نشان می‌دهد که به چه قسم دولت مذاکره این قرارداد را نموده است. می‌خواهم بپرسم که آیا هیچ به فکر این افتادند که در مقامی‌بودند که آنها را شایسته بود پای خود را زمین گذاشته بگویند: «در این باب باید موافق میل ما رفتار شود والا معاهده در میان نخواهد بود» [۹]

نماینده وزارت خارجه گفت بی‌جهت نبود که این راه تجارته به روس داده شد، زیرا که وقتی آلمانیها راه‌آهن خود را از بغداد به سرحد بسازند، روس مایل خواهد شد که آن راه‌آهن را به طهران امتداد دهد.

لرد نجیبی (لرد کرو) که الان نطق نمود تأکید زیادی در مسئله وجود منافع روس در شمال ایران نمود: از راه، از انواع امتیازات و از قزاق محبت نمود. (ضمناً باید بگویم که این قزاقها قزاقهای حسابی نیستند ایرانی‌اند در لباس قزاقی و چند نفر صاحب منصب روس دارند). هیچ یک از این علامات منافع روس را کسی منکر نیست و حتی آن قسمت معاهده که شمال ایران را به روس واگذار می‌کند مورد ایراد نشد. وقتی ما را اضطراب روی می‌دهد که از دایره مذکور به دایره بی‌طرف - به جنوب بیاییم. هر دلیلی که در اثبات نفوذ روس در شمال ذکر شد، ممکن است بهتر در اثبات نفوذ انگلیس در جنوب ذکر گردد. در تمام جنوب ایران نفوذ انگلیس در دریا استیلا داشت و این نفوذ را نیز در بندر و در راههای تجارته داشتیم و نمی‌دانم چه جهتی میتوان ذکر نمود برای خارج نمودن ما از سبق رانی در آن قسمت دایره بی طرف.

در باب خلیج فارس (لرد کورزن) اظهار خوشوقتی نمود از اینکه دولت حالا بروز می‌دهد که وزیر امور خارجه روس هم در این باب نوشته به سفیر انگلیس در پترزبورگ داده است ولی تعجب می‌کند که چرا آن نوشته را به مجلس ارائه نمودند.

[حاشیه بالای هر صفحه: مهر شیر و خورشید، نشان آرشيو وزارت امور خارجه]

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

سند شماره ۶: ۱۷-۱۱-۲۱-۲۲۵-اق

وزارت امور خارجه

لر پارس

اداره
دائره
مورخه
نمبر
ضمیمه

مخبر انجمن در مقام قرار داد راجع با سلسله مراتب دولت در ۱۹۱۵ منظم
را با انگلیس و اگر در علم و طالب بعد صفوان و نیز در منظم دولت باشد
منطقه از آن سخن حکومت جدید روسیه و تعلقات آن اشخاص دارند و
آن اظهارات میکنند که نوزادان پارس منقسمه کفایت با هم شکر نوزادان
جدید تر صورت نمایند که هر حال منطقه قهر شده شروع جامع شده
مخبران وزارت امور خارجه است وزیر امور خارجه معلوم اگر چه منقسمه
اشخاص حاکم منقسمه و نوزادان غیر کم و بیشتر از چهار روز طول خواهد
و عهد منقسمه آن مدخله رفتار روسیه و ستم مع آن، الان و
ذکر غیر و مع آوردن قوای متحدان و نسیم آنها است و فایده خواهد
انگلیس و تا هر از این فقره آخر اشخاص گفته اند معلوم است که پارس
در هر تریان بر فرستادن قوای بزرگ در صورتی که با اشخاص

Handwritten notes in Persian script, including a circled number '۶۵' and various annotations.

برگردان سند شماره ۶

نشان شیر و خورشید

وزارت امور خارجه

اداره دائره از پاریس مورخه ۱ ربیع الثانی ۱۳۳۶

نمره ۴۸۳

اخبار پتر کاملاً به اینجا نمیرسد. همین قدر معلوم است حکومت جدید روس با آلمان شروع به صلح کرده، مضمون عهدنامه‌های مخفی روس را مطبوعات اینجا اجمالاً می‌نویسند. دو فقره آنها راجع به ایران است. یکی این که در ۱۹۰۹ آلمان منطقه نفوذ روس را در ایران شناخته است و دیگری این که در مقابل قرارداد راجع به اسلامبول، دولت روس در ۱۹۱۵ منطقه بی‌طرف را به انگلیس واگذار نموده و طالب بود اصفهان و یزد داخل منطقه روس باشد. دول متفقه از شناختن حکومت جدید روسیه و انقلابات آن امتناع دارند و بر علیه آن اظهارات می‌کنند.

کنفرانس پاریس منعقد گردید، بالاخره مثل کنفرانس‌های عدیده قبل حضور نماینده‌های همه دول متفقه قبول شدند. شرحی که جامع مندرجات تلگرافهای وزارت امور خارجه است به وزیر امور خارجه داده‌ام. اگرچه می‌گویند به ملاحظه اوضاع حالیه شکل و مقاصد کنفرانس تغییر کرده و بیشتر از چهار روز طول نخواهد کشید و عمده مقصود آن ملاحظه رفتار روسیه و نتیجه صلح آن با آلمان و سایرین در تکمیل و جمع آوردن قوای خودشان و تسلیم آنها به دست فرمانده واحد است. انگلیس‌ها تا حال از این فقره آخر امتناع کرده‌اند. معلوم نیست به چه شرایط و تا چه درجه ژاپن بر فرستادن قشون به فرنگ داخل بشود. با اوضاع روسیه عهدنامه‌ها و اختیاراتی که برخلاف استقلال ایران بود طبعاً بهم می‌خورد. موقع آن است که در تهیه قوه نظامی و ترتیب امور داخله در ایران آتی غفلت نشود که به همان اندازه از اوضاع حالیه استفاده خواهد شد. تشکیل مجلس خیلی خیلی لازم است. نمره ۵۹ امضا: صمد

سند شماره ۷: ۱۶-۱۱-۲۱-۱۳۲۵ ا ق

تاریخ

وزارت امور خارجه
اداره دائره
مورخه
نمره
شماره

مجلس شورای ملی
روزنامه رسمی ایران
شماره ۱۹۱۸

حضرت امیر کبیر
وزارت امور خارجه
شماره ۱۹۰۷
مجلس شورای ملی
روزنامه رسمی ایران
شماره ۱۹۱۸

مجلس شورای ملی
روزنامه رسمی ایران
شماره ۱۹۱۸
مجلس شورای ملی
روزنامه رسمی ایران
شماره ۱۹۱۸

مجلس شورای ملی
روزنامه رسمی ایران
شماره ۱۹۱۸
مجلس شورای ملی
روزنامه رسمی ایران
شماره ۱۹۱۸

مجلس شورای ملی
روزنامه رسمی ایران
شماره ۱۹۱۸
مجلس شورای ملی
روزنامه رسمی ایران
شماره ۱۹۱۸

مجلس شورای ملی
روزنامه رسمی ایران
شماره ۱۹۱۸
مجلس شورای ملی
روزنامه رسمی ایران
شماره ۱۹۱۸

مجلس شورای ملی
روزنامه رسمی ایران
شماره ۱۹۱۸
مجلس شورای ملی
روزنامه رسمی ایران
شماره ۱۹۱۸

برگردان سند شماره ۷

نشان شیر و خورشید

وزارت امور خارجه

اداره دائره مورخه

نمره

ضمیمه

مراسله کمیسر امور خارجه روس به سفارت ایران (۱۸) ۱۶ ژانویه ۱۹۱۸

نظر به اینکه ملت ایران در وضعیت آتیه عهدنامه ۱۹۰۷ منعقدہ بین دولتین روس و انگلیس مردد است با نهایت توقیر بنام حکومت جمهوری روسیه مراتب ذیل را به استحضار خاطر شریف می‌رساند:

موافق نص صریح اصول سیاست بین‌المللی که در کنگره ثانی تمام کمیسرهای ممالک روسیه در ۲۶ اکتبر ۱۹۱۷ معتبر شده است، شورای کمیسرهای ملت روس اعلام می‌دارند که معاهده فوق‌الذکر نظر به اینکه بر علیه آزادی و استقلال ملت ایران بین دولتین روس و انگلیس بسته شده بود، به کلی ملغی و تمام معاهدات سابق و لاحق آن نیز که تا هر درجه حق حیات ملت و آزادی و استقلال ایران را محدود نماید از درجه اعتبار ساقط خواهد بود.

درخصوص تعدیبات دسته‌جاتی از قشون روس که خاک ایران را تخلیه نکرده‌اند، باید خاطر نشان شود که این ترتیبات برخلاف اراده و میل ما صورت گرفته و ناشی از جهالت قسمتی از سربازان و سوءنیت ضدانقلابی فرماندهان ایشان است. شورای کمیسرهای روسیه آنچه در تسخیر قدرت دارد به استخلاص ایران از مامورین عهد تزار و سرمایه‌داران امپراطورپرست که هم دشمن ملت ایران و هم خصم روسیه می‌باشند، مبذول داشته، تمام اتباع روس را که مرتکب اعمال تجاوزکارانه نامشروع نسبت به ملت ایران شده‌اند، مجدانه موافق قوانین انقلابی

سیاست خواهد نمود و در زمینه روابط بین‌المللی تا درجه امکان جهد خواهد داشت که تخلیه کامل ایران از قشون عثمانی و انگلیس موفقیت حاصل نماید. صمیمانه امیدواریم موقع آن نزدیک شده باشد که ملل دنیا حکومت‌های خود را به جلوگیری از تجاوزات نسبت به ملت ایران وادار و موانع توسعه قوا و ترقی آزادانه مملکت مزبور را مرتفع نمایند. به هرحال شورای کمیسرهای ملت روس فقط روابطی را با ایران معتبر می‌داند که مبتنی بر عهود مرضی‌الطرفین و احترامات بین‌الدول باشد امضا (تروتسکی)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

کتابنامه

- خراسانی، سلطان العلماء، روح القدس، سال دوم، ش ۲۱ (محررم ۱۳۲۶)، ص ۱.
- فرهمند، علی، «انگلیس و پروژه ایران‌زدایی از خلیج فارس»، فصلنامه تاریخ روابط خارجی، سال ششم، ش ۲۲، (بهار ۱۳۸۴)، ص ۱۵۹.
- محمود محمود، تاریخ روابط سیاسی ایران و انگلیس، ج ۷، چ ششم، تهران: اقبال، ۱۳۶۷.
- نصر، سیدتقی، ایران در برخورد با استعمارگران، چ اول، شرکت مولفان و مترجمان ایران، ۱۳۶۳.
- وحید مازندرانی، ع. وحید، قرارداد ۱۹۰۷ روس و انگلیس راجع به ایران، تهران: سقراط، ۱۳۲۸.

اسناد

۱. اسناد بایگانی وزارت امور خارجه، اسناد قدیمه، سند شماره: ۱۰۵/۱-۱۲-۲۱-۱۳۲۵ق.
۲. همان، سند شماره: ۱۰۷/۱-۱۲-۲۱-۱۳۲۵ق.
۳. همان، سند شماره: ۲-۵-۳-۱۳۲۵ق.
۴. همان، سند شماره: ۹۹-۱۲-۲۱-۱۳۲۵ق.
۵. همان، اسناد شماره: ۱۰۰ تا ۱۰۴-۱۲-۲۱-۱۳۲۵ق.
۶. همان، اسناد شماره: ۳-۱۰-۵-۱۳۲۴ق.
۷. همان، اسناد شماره: ۲/۲ تا ۲-۱۱-۲۱-۱۳۲۵ق.
۸. همان، سند شماره: ۱۷-۱۱-۲۱-۱۳۲۵ق.
۹. همان، سند شماره: ۱۶-۱۱-۲۱-۱۳۲۵ق.